

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Maarjamõisa 44, tel. 12-56.

Talitus:
Tartu, Lutsu 10, tel. 10-48.

E. A. Tunkelo 60 aastat.

Neil päevil oli soome sugu keelte uurijail, kus neid ka ei leiduks, kaasakiskuv tähtpäev: soome k. dotsent ja end. kaua-aegne soome keele ja kirj. professorikohustetäitja Helsingis dr. Eemil Aukusti Tunkelo sai 60 aastat vanaks. „Eesti Keele“ ümber koondunud eesti k. ja sugukeelte uurimise harrastajaist on mitmelgi olnud kokkupuuteid dr. Tunkeloga kui õpetajaga või kui vanema heatahtliku juhtijaga ja nõuandjaga selle teadusharu alal, sellepärast meie ajakiri tahab siiraimalt ühineda nende õnnesoovijahulkadega, kes dr. Tunkelot tervitavad tema märkpäeval.

E. A. Tunkelo (enne nime soomestamist Ekman) on võrsunud Häme põllumeheperekonnast, sündinud Längelmäel 27. apr. 1870. Õppis Hämeenlinna kuulsas normaallüütseumis, mis on andnud Soomele nii mitu nimekat keeleteadlast, peale selle lõpetamist a. 1889 Helsingi ülikoolis, kus sai filosoofiakandidaadiks a. 1895 ja kaitses väitekirja peale põhjalikke teaduslikke ettevalmistusi a. 1908. Samast aastast peale dr. Tunkelo toimis soome k. dotsent-stipendiaadina Helsingi ülikoolis, 1923-dast aastast peale on sealsamas soome k. dotsendiks (apulainen), täites puhuti pikemat aega ühtlasi soome k. professori kohuseid. Rääkimata dr. T. pedagoogilisest tegevusest soome k. õpetajana mitmes silmapaistvas Soome õrpeasutises, on tema kui kriitilise, äärmiselt kohusetundliku, enese ja teiste vastu nõudliku, kuid seejuures alati vastutuleliku ja abivalmi ülikooliõpetaja annus Helsingi üli-

koolile ja seal õppinud noorsoole juba üle kahekümne aasta kestnud õpetajategevuse jooksul olnud parima tunnustuse vääriline. Mainitagu, et ta oma õpetajategevuses ms. on spetsiaalselt sageli käsitletud ka eesti keelt, mille tundmisele pani aluse juba oma a. 1900 Setumaale ettevõetud uurimisretkel. Uurijana on ta liikunud peamiselt soome ja ligemate lmsm. sugukeelte alal, andes sealt oma põhjaneva teose „Alkusuomen genitiivin funktsioista“ (I, 1 a. 1908 ja I, 2 a. 1919—20), mis tänini on ainuke võrdlev-ajalooline uurimus algsoome süntaksise alalt. Dr. T. vähemate kirjutiste ja artiklite arv („Virittäjäs“, FUF-ites ja laialipaisatult mujal) ulatub sadadesse, neis on ta germ. keelte tundjana eriti tagajärjekalt käsitletud lmsm.-germ. laenu-kokkupuuteid, aga ka balti laene lmsm.-s, soome ja ligemate sugukeelte häälikulugu ning vormiõpetust, Soome kohanimed jm. Neile kõigile on omane tühjendav üksikasjalikkus ja kriitilisus sõna parimas mõttes, tuletatagu meelde kas või näit. ta kõige viimaseid „Vir.-s“ ilmunud kirjutisi Viro-sõnast Soomes. Peale puhtteadusliku keeleala on dr. Tunkelole kui kauaaegsele „Kotikielen Seura“ juhtivale tegelasele (juhatusliige ja abiesimees ja esimees kauemat aega, seltsi ajakirja „Vir.“ toimetaja selle algusest a. 1897 kuni tänini) ja Soome Kirjanduse Seltsi kauaaegsele sekretärile (viimasest ametist lahkus alles paari aasta eest) ligidal seisnud soome k. õigekeelsusküsimused, tema sulest on ilmunud loendamatuid õigekeelsuslikke kirjutisi „Vir.-s“ ja soome ajakirjanduses ning teda võib õigusega pidada üheks mõõduandvamaks soome õigekeelsusmeheks. Mõõda ei saa viimaks minna ka dr. Tunkelost kui soome murdekogumise kauaaegsest juhust ja selle kogumistöö omaaegse kaanoni, „Suomen kielen keräilysanasto“ koostajast.

Dr. Tunkelo, oma kuuekümnendale eluaastale jõudes, on veel täies tööjõus, pole tarvis ega kohane teha nüüd mingeid põhjalikumaid lõppkokkuvõtteid tema elutööst uurijana ja õpetajana. Järgnevad viljakad tööaastad toovad temalt kindlasti üha uusi lisandeid meie teadusele. Selles lootuses õnnitlevad lugupeetud sünnipäevalast „Eesti Keele“ ja Akadeemilise Emakeele Seltsi juurde koondunud tema austajad ja huvikaaslased eesti k. ja sugukeelte uurimise alal. **Toimetus.**

Melk ja Mälk.

Wiedemann, Aus d. inneren u. äusseren Leben d. Ehsten, lk. 431, registreerib oma mütoloogiliste olendite loetelus muu hulgas ka kummalise suuruse: Melk, bei den südlichen Ehsten ein Geist aus der Kategorie der kodu-käijad, welcher den Kühen die Milch aussaugt (vgl. puuk). Selle sõna olemust ja algupära jälgides ei leia me sugukeeltest sobivaid vasteid. Kuid piima imemise kujutelm juhib meid kohe põlisele germaani lüpsmise verbile melken, millele seltsivad melker 'der da melkt', adj. melk 'milch gebend', die melke 'die handlung des melkens' ja liitsõnad melkeimer, melk(e)kuh, melkerei, melkfass jne. (Grimm, DWb). Veelgi enam: saksa kirjakeelse piimanimetuse milch vaste on alamsaksas täpsalt melk (samuti taanis) ja ka Eesti-rootsis esinevad murdeti molk ~ mölk ~ mälk ~ melk 'lüpsma, piim' (P. Ariste andmeil ja Freudenthal-Wendell, Ordbok). Ja lõpuks leiame isegi baltlase Knüpfperi rahvaluuleliste tekstide hulgas eesti ahellaulule „kits kile karja“ saksa vaste, mis on kirjutatud ehtsalt „plattdeutsch“ ja kus esineb värss „Koh soll uns Melk geben“ (ELG, F 232 a 2, 155). Nõndaviisi jõuame siis üsna lähedale oletusele, et meie melk on tõlgitsenud nähtavasti olendit, kes käib piima lüpsmas, resp. imemas (Wiedemann võrdlebki teda ju puugiga!), kuna sõna ise võiks põlvneda germaanist, täpsamalt vahest alamsaksast (arvestades seda, et rootsi laensõnad pole ulatunud peale paari erandi nii kaugele lõuna-eestisse) ja on eestis tegevuse või produkti tähenduselt „üle kandunud“ tegija nimetuseks, nagu sellist tähenduse muutust mõnikord ikka juhtub.

Ja ometi pole melk-sõnal piima ega lüpsmisega midagi ühist, vaid kogu see etümoloogia esitati ainult demonstreerimaks, kui hõlpsasti võidakse meil sohu ja rappa sattuda oma teoreetiliselt väljamõeldud lingvistiliste seletustega, mitte tundes asja tegelikke ja tihti otse kuriooslikke kõrvalmomente. Eriti meie vanemad rahvaluulelised teosed kubisevad selliseist „komistussõnadest“, mille puhul on küll palju targutatud, kuid mille tõeline rahvaluuleline väärtus

ligineb sageli siiski ainult nullile. Ka Wiedemanni mainitud teos, millest põlvneb praegu käsitletav melk, pole kaugeltki nii usaldatav ainekogu, nagu seda seniseni üldiselt peetud, vaid sisaldab üsna ohtrasti võltsi kassikulda, mis on kopeeritud kas vanemaist kogudest või oma „luule-rikkailt“ kaastöölisilt. Selle asjaolu selgumine hoiatab müdugi suurimale ettevaatusele ja sunnib aina üles otsima neid mitmesuguseid allikaid ja lähtekohti, kust Wiedemann on ammutanud õieti oma teated ja terminid. Melk-sõna aitab siin omalt poolt mõndagi uut kummalist paljastada.

Juba kohe tunnukse võõrastavana, et melk esineb ainult Wiedemannil, kuna meie vanavara hiiglakogud midagi selletaolist ei sisalda; isegi järelkorjandusega pole suudetud uuesti avastada vastavat mütoloogilist olendit¹. Ja Wiedemannilgi see sõna puudub veel ta sõnastiku esimeses trükis. Alles hiljem, Hurda redigeeritud teises trükis noteeritakse tartumurdelisena melk 'ein Geist, welcher die Milch verzehrt', kuid siingi ei osata anda sõna genitiivi. Nähtavasti siis Wiedemannil ja Hurdal endilgi on olnud sõnast väga vähe aimu ja see on pääsenud trükipaberile teab millisest „kahtlasest“ allikast. Üllatuseks selgub aga seekord ometi, et ainsaks allikaks osutub Hurda enda noorpõlve ülestähendis oma kodukihelkonnast Põlvast järgmises redaktsoonis:

Karilaste Melk olnu üts kodokäüjä, käünu kodo, söönü piimä ärä, jäänü verine vesi ennegi asemele, ja tennü muud kahjo. Kui ta kodo lännü, sis sõitnu musta täko säljän, Mamaste-küläst läbi, mis tee veeren om, ja laulnu: „Karilaste Melk lät, Karilaste Melk lät“. Kadonu köstre esä lasknu temä maha hõpetse loodiga rist otsan, sis jäänü kodokäümine Maha. (Von Piho in Mm). (Karilaste-küla im Kirchspiel Pölwe, Gebiet Heimadra od. Kähri, am Wege von Dorpat nach Werro, circa 12 Werst von der Kirche). (Der gegenwärtige Küster heisst Mattisson, mein alter Lehrer.) — H II 45, 123 (2) < Põlva — J. Hurt (1866).

¹ Teist algupära tuleb oletada selliseis näiteis nagu: „Melk või mälk on halvaks läinud (toidu) kraam“ (Põlva); „võta mälku“ 'saa aru' (Põlva) ~ „sul pole mälku ega toлку“ (Paistu); karbi kaanel on mõlk 'lohk', teemasin läks mõlki, riidel on mõlk 'korts' (Reigi) jne. Nende sõnade üksikasjalisem jälgimine jäägu keeletespetside sooritada.

See on ühtlasi kõik, mida teame melk-olendi kohta „rahvasuust“. Aga nüüd teame kohe ka — haruldane juhus mütoloogiliste suuruste puhul! — selle olendi täpsa sünniaja, koha ja koguni autorigi: Hurda vana keeleobjekt Piho Mamaste külast on pärandanud aastal 1866 meie mütoloogiale lihtsa mälestuse piima rikkiminemisest, mille põhjuseks ebausklik külarahvas on pidanud üht kohalikku surnut. See on ju iseendast täitsa tavaline lugu, milletaolisi võime leida küll ja küll mujalgi lõpmata palju. Konks on ainult selles „tühipaljas“ üksikasjas, et käesoleval juhul surnu nimeks on olnud Melk (Hurt kirjutabki ju ise originaalsõna suure algustähega), milline üksikasi hiljem Wiedemannil „kogemata“ kahesilmavahele on jäänud, — ja nii ongi isikunimest üldnimi tehtud mingi kodukäijate (puugiilmelise!) eriliigi tõlgitsemiseks. Ja sellisena melk on püsinud aastakümneid eesti mütoloogias aukohal, sest ta on „rikastanud“ ju meie usundilisi mõisteid uue „omapärase“ kujutelmaga!

Nüüd tuleks puudutada muidugi veel küsimust: kust põlvneb siis nimi Melk ise? — Olevate andmete järele Melk ja veelgi sagedamini Mälk esinevad Eestis isiku-, perekonna- ja kohanimena¹. Mälgu~Mälgo kohanimesid leidub näit. Karulas, Rannus, Tarvastus, Mihklis, Kihelkonnal, kuna Urvastes on Melga, Halliste V.-Karistes Mälgant talud. Perekonnanimena Mälk~Melk esineb üsna ohtrasti kogu Lõuna-Eestis ja Saaremaal (andmed Võ, Ta, Vi, Pä, Sa maakonnast). Nii koha- kui ka perekonnanimede lähtekohaks on kõige tõenäosuse järgi mehe isikunimi Mälk~Melk, mis uuemal ajal näikse tarvitusest küll kadumas, kuid esineb korduvalt vanemais dokumentides (noteeritud ka Wiedemanni sõnaraamatus: Mälk~Mäll 'männl. Name'). Nimetuse ajaloolist külge kui ka *ä-e* vaheldust aitab tabavalt selgitada kirjeldus, mille on saanud nende ridade kirjutajale koolidirektor O. Mälk Pärnust:

¹ Lisaks tuntakse Tartumaal perekonnanime Kukemelk, kuna Viljandi vallas on isegi Kukemelgi talu, kuid selle nime puhul võib arvesse tulla veel seginemine linnunimetusega melgas (setus *mel'däšk*), mille ligem jälgimine jäägu asjatundjamate hooleks.

XVIII sajandil (andmed 1782. aastast) oli Rannu vallas Noorma külas talu nr. 66. peremees Mälgu Andres, kelle nime järele ka talu hüüti (dokumentides leidub kirjavaiise Maelgo A., Melgo A. ja isegi Mällo A.). Perekonnanime võtjaks oli Andrese poja Jaani poeg Kristjan, kes asus peremeheks sama valla Pagavere küla Endriku tallu. Kristjani nime kirjutatakse juba Mälk. Nii on nimetus tekkinud talu nimetusest, see jälle meesterahva nimetusest. Et nimevõtmine talu nime järele sündis, sellest seletas ka mu vanaisa (Kristjani poeg Margus, sünd. 1817). Mälke ja Mälle leidub Rannu vallas. Need nimed peaksid küll sugulased olema ja arvatavasti ühisest juurest võrsunud. Vanaisa Marguse teadmise järele olla Mälgud Rannu valla põlised elanikud. Nominatiivset vormi Melk ei ole ma vanemates paberites leidnud, küll võib teda leida uuema aja kirjades, nagu nim. Marguse vennapoja ja selle laste nimedes. Kirjutusviis Melk, paistab mulle, on küll vist tulnud kirikõpetaja kalduvusest nimele saksapärasem vorm anda, võibolla koguni nimekandjate eneste soovil. — ERA I 3, 325/6 < Pärnu — O. Mälk (1928).

Mälgu algupära otsimisele asudes pangem kõigepealt tähele paralleelset nimekuju Mäll, Mällo, mida tuntakse ka üsna laialt Lõuna- ja Lääne-Eestis. Kohanimedest võiksid tulla siin arvesse peale Mällo (Vastseliinas, Puhjas, Juurus) vahest veel Mälle (Urvastes), Mälletto (Räpinas), Mälla - Mella (Kullamaal), Melleva (Vastseliinas), vrd. ka Melo (Rõuges), Mälaküla (Muhus), Mälüküla (Varblas). Muidugi võivad ainult spetsiaaluurimused lõplikult selgitada, kas kõigil siinloetletud kohanimedest on tõepoolest midagi sidet meid praegu huvitava Mäll-nimega, kuid niipalju võiks vist küll juba käesolevagi materjali põhjal väita, et Mälk ja Mäll tuleb üksteisest algselt eraldada ja et nende seginemine vahest häälikulise sarnasuse või juhuselise arvele tuleks kirjutada. J. Mägistel (Eestipäraseid isikunimesid 40) on tõenäoliselt õigust pidada Mällu eestitüveliseks nimeks ja võrrelda seda soomemurdelise sõnaga melloo 'tüse olend' (ligemalt vt. J. Mägiste, *oi-*, *ei-* deminutiivid, lk. 96 sub mello). Samuti on Mägistel põhjust võrrelda Melgi paralleelkujusid Melt: -di ja Meldo eestitüvelise nimega Meeldo (Eestipäraseid isikunimesid 39). Kuid Melk - Mälk ise on lõppude-lõpuks arvatavasti siiski võõrast algupära ja nimelt katoliku aja pärandus, kus oli moes isikunimi Melchior.

Et seda paremini mõista, peame siirduma jällegi keeleliselt küljelt sisulisele. — Katolikumais (ja Württembergi luterlasilgi) on tavaliseks kombeks kirjutada kolmekuningapäeval (või selle eelõhtul) pühitsetud kriidiga (Ungaris küüslauguga jne.) elumajade ja lautade või tallide ustele kaitseks nõidade, kuradite ja kõige paha vastu C. M. B. (ka K. M. B.). Need nimemärgid tõlgitsevad kolme püha kuningat: Caspar, Melchior, Balthasar. Paiguti tehakse seda veel jõuluhommikul või õhtul enne toomapäevagi. Ka mitmel muul juhul tarvitatakse neid nimemärke: lõigatakse karielajate sarvedele kaitseks painaja vastu, kirjutatakse paberile ja kantakse kaasas tõbede ja õnnetuste vältimiseks või mähitakse püstolikuuli, millega siis saja sammuni võiks lasta, jne. Isegi surnultsünnitamisest hoidumiseks soovitab üks Breslau käsikiri aastast 1566 lõigata õuna pooleks, kirjutada mõlemale poolele need nimemärgid ja raskejalgsele sisse anda¹. — Need kolm kuninganime on üldiselt tarvitusel ka isikunimedena, on olnud seda meilgi Baltikumis: Kaspar > Kasper > K ä s p e r ja Balthasar > Baltzer > Paltser, need vanemais dokumentides esinevad nimekujud osutavad selget rahvapärasust, millele seltsib üsna loomulikult siis ka Melchior > (Saksaski murdeti Melcher) > Melk - M ä l k. Mainitagu võrdluseks, et ka Austrias esineb kohanimena St.-Melk, mis üsna tõenäoliselt samast Melchiorist põlvneb (dr. Sableri arvates). Balti kalendreis, nagu mujalgi, noteeritakse tavaliselt 7. jaanuar Melchiori nimepäevana (Ehst-Liefländischer Kalender auf das Jahr 1786 noteerib ka 10. X)². Ja lõpuks leiame selle kolmiknime isegi meie juturepertuaarist: tuntud salanime mõistatamise loos (Aarne Mt. 500 Titeliture, Grimm nr. 55: Rumpelstilzchen) loeme muude eesti teisendite hulgas ka järgmist:

.... Kuninga proua kibe nutmine läks sell veikesel mehekesel südamesse ja ta ütles: „Kolm päeva annan ma sulle aega, kui sa siis minu nime tead, siis jätan ma selle lapse sinule“ ja nende sõnadega läks ta uksest välja. Nüüd mõtles kuningas proua kõik selle öö ja laskis keigs

¹ Kõigest sellest vt. Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II, lk. 1/2.

² Gregorianuse kalender noteerib 2. I Melchior, 3. I. Caspar ja 4. I Balthasar.

oma riigis ruttu järele küsida, kuidas seal inimesi nimetakse. Teisel päeval kui mehike tuli, hakkas ta ütleva kes sa oled Kaspar, Melhior ehk Paltsen ja veel kõik teised nimed, mis ta teadis, aga ikka ütles veike mees iga ühe sõna peale: „Nenda ei nimetada mind mitte.“ .. H I 5, 446 < Viljandi — A. Suurkask (1894).

Nõnda oleme vaadelnud üht meie tüüpilist „komistussõna“, oleme provisoorset puudutanud ühenduses sellega mitmeid kõrvalküsimusi, oleme pidanud jätma hulga neist keelemeeste üksikasjalisemaks jälgimiseks ja lõplikuks lahendamiseks, kuid üht loodetavasti oleme saavutanud siiski: sõna melk ei paku meie usundile enam segavaid illusioone ega mingit mõistatustki mitte.

Oskar Loorits.

Tartu, 23. V 30.

Ajaleht „Vaba Maa“ keelest 1929. a. algul.

(Järg.)

IV Sõnade liitmine.

1. Koos- ja lahuskirjutusest.

A. Substantiivide liitumused.

a. Singulaarne täiendsõna.

Genitiivse täiendsõna puhul esineb väga rohkesti järjekindlusetusi ühes ja samas kirjutises ühe ja sama liitumuse kirjutuse suhtes: *vabaduse võitlejate ja vabadusvõitlejaid* (2); *vastuvõtu aparaatide, vastuvõtu aparaadilt ja vastuvõtuaparaatide* (2); *aboneerimise kuu, aga aboneerimis aja* (2), viimane kirjutusviis on muidugi lubamatu; *kalendri poole aasta, kalendri-poolaasta ja kalendri pool-aasta* (2); *perekonnaseisu ametnikuks ja perekonnaseisuametnikuks* (2), vrd. ka *perekonnaseisuraamatutest*, kus võiks ka sidekriips olla, vrd. samas *tempelmaksu-seadustikka*; „*Eesti metsanduse ühing*“ ja „*Eesti metsanduse-ühing*“ (3); *töö otsijat ja tööotsijaid* (7); *toidu portsjon ja toiduportsjon* (7).

Mõningail juhtumel esineb lahuskirjutus, kus ootaks kooskirjutust: *Einclaua pidajaks* (7), *kesköö tunni* (3), ootaks *kesköö-tunni; tuleviku linna* (5), *balli kleidid*; samuti objektiivsete täiendsõnade puhul: *kartulijahu valmistajatelt* (3), *või valmistamist* (6), vrd. *lehetellimiste* (1) (vt. ka Looritsa grammatika lk. 103). Sidekriipsu tarvidus on küsitav ühendeis *nääri-ööl, aasta-üür, aasta-rent* (7), ootaks *nääriööl, aastaiür*.

Muukäändeliste täiendsõnade puhul valitseb kahesugune kirjutusviis ühendis *tööta + tödlane*, näit. *töötatöölisi, töötatöölise*, aga samas ka *tööta töölised, tööta töölist* (7). „Salajase Tallinnas käigu cest“ (7) asemel ootaks *Tallinnas-käigu*.

b. Pluraalne täiendsõna.

Pluraalset täiendsõna tavaliselt teatavasti ei kirjutata kokku põhisõnaga (vt. ka Looritsa grammatika lk. 104). VM-s valitseb üldi-

selt üldpruugile vastav esindus, siiski esineb mõningaid kõrvalekal- dumisi ja kobamisi, näit. *Kuulutuste külgedel*, aga *kuulutustekirja- dega* (1), siin võiks olla ka singulaarne täiendsõna: *kuulutuskülge- del* ja *kuulutuskirjadega*; *põllumeestekogude* (3), aga „*Taebla põl- lumeeste kogu*“ (6). Mõnes kirjutises esineb pluraalne täiendsõna kõr- vuti singulaarsega: *Püsside paugutamine* ja *püssipaugutamise* (2), vrd. samas *rakettide laskmisega*; *vabamaadluskursuste* ja *Vaba- maadluste kursustele* (7).

B. Adjektiivi ja substantiivi liitumused.

Uus + aasta ja *vana + aasta* esinevad kahes tähenduses, esiteks sõna-sõnalises tähenduses 'uus aasta' ja 'vana aasta', sel puhul oleks loomulikult õige ainult lahuskirjutus; teiseks tähendavad need ühen- did kindlaid päevi, nimelt 1. jaanuari ja 31. detsembrist; sel puhul näib parem olevat kokkukirjutus, eriti esimesest tähendusest lahushoid- mise pärast, kuid ka seepärast, et tekib täiesti uus kolmas mõiste. Nende ühendite tarvituses esinevad mõlema tähenduse puhul kõik võimalikud kirjutusviisid, koos-, lahus- ja sidekriipsuga kirjutus.

Esimeses tähenduses esineb kooskirjutus, näit. „*uue-aasta* esimesel päeval“ ja „*uueaasta* esimesel päeval“ (7); lahus: „*uue aasta* õnne- soovid“ (2). Järjekindlusetus on kirjutises „*Uueaasta* vastuvõtmine Tartus“ (3), samas „*uue-aasta* vastuvõtmisel“. „*Uusaasta* tõusis aga noorena mäetagant. . .“, „*vana- ja uue-aasta* öö“, aga „*Elagu uus aasta*“. Teises tähenduses esineb kooskirjutus, kas sidekriipsuga või ilma, näit. „*vana-aasta* ööl“ (1); „*vanaaasta* eelsest“ (3); lahus: „*uue aasta* päeval“ (1), „*läinud uuel aastal*“ (2), „*vana aasta* hommi- kul“ (1). Mõnes kirjutises paistab, nagu tahetaks teha tähendus- likku vahet, esimeses tähenduses lahus- ja teises tähenduses koos- kirjutus, näit. „*Uus aasta* algas õnnetustega“, aga „*Uueaasta* hommi- kul“ (1). Selget tähenduslikku vahetegemist leiame lauses: „. . . sest *uueaasta* ja pühade vahel ning ka nüüd *uuel aastal* ostetakse. . .“ (7).

Tähelepanдав on ühend „*Üksiknumber* 5 senti“ (1). Vrd. näit. „*Päevalehes*“ ja „*Postimehes*“ *üksik number*. Tekib küsimus: kumb kirjutusviis on õigem? Kui lähtuda põhimõttest, et liitsõna (eriti *adjektiiv + substantiiv* puhul) oluliseks tunnuseks on uue mõiste tekki- mine, siis ei saa siin õigeks pidada kokkukirjutust, sest siin ei teki uut mõistet. Aga siin tekib küsimus, kuidas on ühendiga, nagu „*üksiknumbrite* müük“, kus esineb tavaliselt kooskirjutus. Loogili- selt ootaks siin „*üksikute numbrite* müük“, kuid et selles ühendis on saanud üldiseks vorm *üksiknumbrite*, mis pealegi on tunduvalt lühem, siis võiks seda lubada. Järjekult siis ka *üksiknumber*, mis oleks siis erandlik kokkukirjutus.

Kõikuv ja lubamatu kirjutusviis esineb ühendeis: *administratiiv osakonna* (6), aga samas ka *administratiivosakonna*; *normaal pin- nast*, *normaal veepinna* (1), *sealsamas normaalpinnast*, *normaalseisu* 1 (1).

Esineb mõningaid lahuskirjutusi, kus ootaks kokkukirjutust: *sega eeskava* (3), (vrd. *eraasi*, *imeloom* jne.), *Hiiolge tagajärjed* (3) (vrd. *suurtagajärg*, *suursaavutus*), *eraldi kupee* (3) (vrd. *ÕS II-s eraldirahu*). Tähelepanдав on: *Rõõsapiima* (7), siin ootaks loogili- selt *rõõsa piima*, kuna mingit uut mõistet ei teki, kuid nähtavasti hak- kavad need sageda koostarvituse tagajärjel rahva keeleteadvuses tunduma ühe mõistena; vrd. ka *ÕS II-s hapupiim*, kuid kui selle ana- loogial tarvitada ka *rõõskpiim*, siis peaks esimene sõna deklinaeri-

misel jääma muutmatuks, seega *rõõskpiima*, mida võiks ju normiks tunnistada, kuid mis laiemalt vaevalt läbi lööks; õigem oleks siin vist jääda lahuskirjutuse juurde.

C. Partiklite liitumused.

„Võeti *vahialla*“ 11 (1), aga *vahi alt* 11 (6), siin võiks olla lubatav kokkukirjutus, sest et tekib täiesti uus mõiste, kuna mõlema sõna algtähenäed on tumenenud. Esineb kalduvus *substantiiv + partikkel* kokku kirjutada: „*veealla* laskuda“ (4), vrd. „*sattus vee alla*“ 1 (1); *seljataha* (1), aga *selja taga* 1 (5), *jõupoolest* (4), milliseil juhtumeil on kooskirjutus küsitav, sest et üldjuhul on, et *substantiiv + adverb* kirjutatakse lahus. Ootaks *põhja poole* pro *põhjapoole* 1 (4), sellevastu ootaks koos *sealt poolt* 1 (4), kuna ainult *adverb + poole* kirjutatakse koos (nii J. V. Veski). Lubamatu on: „Uusaasta tõusis aga noorena *mätagant*“ (3).

Adverb + juures esineb nii lahus kui ka koos: *seal juures* (1), (6), *siin juures* (1), aga ka *sealjuures* (3), (7); *kus juures* (6) ja *kusjuures* (2). *Muu + seas* esineb üldisemalt lahus (2), (3), aga ka koos *muuseas* (7). Koos esinevad *niipalju* (4) ja *samapalju* (5).

Adverbi ja verbi ühendi üldine esindus vastab maksvale normile. Tuleb siiski ette mõningaid eksimusi, nii esineb lahuskirjutus, kus ootaks koos: „*purustati... kokku kuhjunud jäämägesid*“ (1), *mööda saatmise* (7); vastupidiseid juhtumeid: „*keeldus väljaandmast*“ (2), *tagasipöördudes* (4), „*otsekohe väljamaksetud saada*“ (5).

D. Kokkuvõtteks.

Kokku võttes näeme liitsõnade koos- ja lahuskirjutuse suhtes VM-s täielist järjekindlust, isegi hooletust. Sageli esineb üks sõnaühend kolmel viisil (koos, lahus ja sidekriipsuga), isegi samas kirjutises. See näitab, et ajakirjanikel ei ole selged liitsõnade moodustamise, koos- ja lahuskirjutuse põhimõtted ja juhised. On nähtavasti käidud ainult instinkti ja iga autori oma heaksarvamise järele. Kõikva esinduse üheks põhjuseks on ka see, et kirjakeeles sel alal üldse täiesti kindlaid traditsioone pole olnud, ka ei anna vanemad grammatikad küllalt tuge igal juhtumil. Kuid Oskar Looritsa grammatika liitsõnu käsitleva osa mittetähelepäanemist tuleb küll ajakirjanikele ette heita.

2. Liitsõnade morfoloogilisest küljest.

A. Nominatiiv- ja genitiivliitumused.

-*us*- sõnus esitab ÕS II teatavasti vormid *ehitusemeister*, *hariduseministeerium* puhtloogilistel kaalutlustel, kuid ÕS II-se lõpus ilmuvais õigekeelsuslikes reeglites lubatavat ka *ehitusmeister* (vt. E. Muuk, Ühe Õigekeelsuse-sõnaraamatu arvustuse puhul, EK 1925, lk. 74). Genitiivliitumuste vastu -*us*-sõnus on kindlasti Joh. Aavik (vt. K 1925, lk. 13). Seni on üldisemalt kirjas valitsenud *us*-sõnus ilma sidevokaalita liitumused. VM-s esinevad järjekindlalt ilma *e*-ta kujud: *ehituslaen* (7), *ehitustasu* (7), *kinnitusselts* (5), *mälestussamba* (2), *omandusõigustele* (5), *vastutusrikas* (7), isegi *saatuskäik* (6). Harvaks erandiks on *juukselõikuseäri* (7).

Tähelepandavad on nominatiivliitumused: *sundasumisele* (1), *naaberrükkide* (2) (nii ka ÕS II-s); *lõpparvud* (3), vrd. ÕS II-s *lõpp-*

sõna, lõppsaavutus; seega on siin märgata ÕS II-se mõju, sest varem oli siin üldiselt genitiivliitumine (*lõpusõna*). Esineb rida nominatiivliitumusi, kus ootaks genitiivliitumust: *nädalleht* (1) pro *nädalaleht* (ÕS II), sellevastu sealsamas *värvitrukis, tekstikirjaga*, ootaks *värvitrukis, tekstkirjaga* (vahend, kuju); *transportkulud* (6), ootaks *õieti transpordi kulud*; *perronpileti* (7) pro *perroonpileti* (ÕS II); *lahingeeskirjade*(!) (4) pro *lahingueeskirjade*. Seega on siin märgata nominatiivliitumuste tarvitamist suuremal määral, kui seda normeerib ametlik õigekeelsus; mõnes sõnas on isegi kaugemale mindud keeleuenduslaste nõudeist. See on erandlik nähtus üldiselt konservatiivses ajalehekeeles. Selle põhjuseks on asjaolu, et viimasel ajal on kirjakeelde üldiselt vastu võetud palju nominatiivliitumusi ja nende eeskujul on tarvitatud ka *perronpilet, lahingeeskiri*, kuna ei teata nominatiiv- ja genitiivliitumuste põhimõteteid ja juhiseid. Nominatiivliitumuste eelistamiseks on arvatavasti kaasa mõjunud ka nende lühidus võrreldes genitiivseiga.

Märgitagu: *lukusepa* (2), ÕS II-s ka *lukksepp; elektrirongides* (3), nii ka ÕS II-s, kuna Joh. Aavik soovib *elekterrang*. Needki sõnad näitavad, et ei saa juttu olla nominatiivliitumuste teadlikust tarvitusest sisuliste põhimõtete järele, vaid et on nähtavasti lihtsalt tüvevokaal ära jäetud seal, kus see võimalik, näit. *lahingeeskiri*, kuna see võimalik ei ole näit. sõnas *elektrirong*.

Tähelepandav on *tulekahju* ja *tulikahju* (resp. *-kahi*). Seni on üldisemalt kirjas ja kõnes esinenud *tulekahju* nii hästi tähenduses *Schadenfeuer* kui ka *Feuerschaden*. Viimasel ajal on hakatud vahet tegema: *tulikahju* = 'Feuersbrunst' (Schadenfeuer), *tulekahju* = 'Feuerschaden' (vt. „AES-i juhatause keeelistest otsustest“ EK 1928, lk. 30). VM-s esineb õieti näit. „Plahvatused ja *tulekahjud*“ (1), vrd. pealkirjaga „Uus aasta algas õnnetustega“, seega on siin toonitatud õnnetust ja kahju: „kahtlane *tulekahju*“ 8 (9); „Algas *tulikahju*“ (4); vrd. 7 (1): pealkirjas — „Õine *tulekahju* Nõmmel“, alamal „Eile öösel tekkis Nõmmel. . . majas *tulikahju*“. Ootusvastane esinud on näit. „Täna umbes kella 5 ajal homm. tekkis. . . *tulekahi*“ 9 (6).

B. Muud liitumused.

Alati esineb õieti *tähelepanu* (4), seega mitte *tähelpanu*, nagu on sageli kirjas ja üldiselt kõnes; selle kõrval *järelepärimisi* (7) pro *järelepärimisi* (ÕS II). Tähelepandav on *väljamaa* ja *välismaa*. Varem esines kõne- ja kirjakeeles ainult esimene kuju, kuna võrdlemisi hilisel ajal on tarvitusele võetud *välismaa* (vt. ka A. S-te kirjutist EK 1924, lk. 29). VM-s esineb mõlemaid kujusid: *väljamaale* (1), *väljamaa* (6), teisel *välismaale* (2), (7), *välismaile* (7). Järjekindlusel esineb ühendis *väljaspoole* (7), *väljaspoole* (6), *väljastpoolt* (7) jne. Selline esinud on arusaadav, sest et üldiselt valitseb neis ühendis kobamine, ega pole autori teada selle kohta seisukohta ega normi avaldatud. Siin oleks kaks võimalust, kas tarvitada *väljapoole*, *väljaspool*, *väljastpoolt* (ÕS II) või *väljaspoole*, *väljapool*, *väljapoolt*; vähem soovitatavam oleks kolmas variant: *väljaspoole*, *väljaspool*, *väljaspoolt*.

V Derivatsioon.

1. Substantiivsed suffiksivõtted.

-ng suffiks. Varemalt tarvitati *istang*, kuigi juba USS-s juhataktakse *istangu* juurest *istung*i juurde. Looritsal on *istang* (Looritsa

grammatika lk. 126), mis ÕS II-s on nurksulgudes. Nüüd liidetakse *ng* vastava verbitüve lõppvokaalile. VM-s esineb *istung* (7). Seega on siin tähele pandud ÕS II-t. *-us* ja *-is-* suffiksile puhul tulevad küsimusse sõnad, nagu, *asutus*, *luuletus* ja *asutis*, *luuletis*. *-us-* ja *-is-* suffiksile vaheldus on pärit sellest, et algsoomes esines tagavokaalseis sõnus *-us-* ja esivokaalseis *-üs*, viimane muutus häälikuseaduslikult *-is-*iks. Nüüd on see vahekord kõnekeeles kadunud ja mõnes murdes on üldinenud *-us*, teistes *-is*, kuna ühiskeeles esinevad mõlemad suffiksivormid (*hapatis*, *loputus*). Kirjakeeles oli seni üldiselt tarvitusel *-us*, sõnus nagu *asutus*, *luuletus*. Nüüd on aga J. V. Veski ja ÕS II-se poolt antud mõlemale suffiksile eritähendus: *-us* väljendab tegevust, *-is* tegevuse saadust, konkreetset asja. Ametlikku keelt jälgivas kirjanduses esinebki nüüd *asutis*, *luuletis*. VM-s on kinni peetud traditsionaalsest pruugist ja üldiselt esineb *-us*, kus ÕS II-se järele ootaks *-is*: *kuulutuste* (1), vrd. sealsamas *rahasaadetiste*; *asutuste* (2), *rühmitused* (3), *kirjutus* (4), *arvustus* (4), *ehitustest* (5), *reisikirjelduse* (5). Siiski leiame mõnel autoril ka *-is*: *koondised* (6), *koondistes* 5 (6), *kirjutises* 5 (6), *töökoormatis*, viimased sõnad seletuvad sellega, et need esinevad koolitegelase kirjas (N. N.), kuna esimene sõna on ka varem sel kujul kirja- ja ühiskeeles esinenud.

-us ∞ *-dus* suffiksi puhul on tähele panna: *sarnasus* (4), nii soovitab ka J. V. Veski ja ÕS I, samuti on Looritsal, kuna ühiskeeles ja kirjaski on tarvitusel ka *sarnadus* (toreddu analoogial), mida ka A. Saareste soovitas „Tegelikes Õigekeelsuse määrusis“ (lk. 13). *Vanus* 'Alter' (6), nagu on ka viimasel ajal kirjakeeles ja ÕS I-s, kuna ennem esines *vanadus*.

-mine- ja *mus-*suffiksile vahekord on J. V. Veski ja ÕS II-se poolt nii fikseeritud, et *-mine* väljendab tegemist, *-mus* tegemise tulemust. VM-s on tähele pandavad järgmised sõnad: „ilmaturul *pakkumisi* ei olegi“ (3), ootaks *pakkumusi* (ÕS II-s, *Angebot*, *Offert[e]*); „töö *tingimuste*“ (7), „ehituslepingus ettenähtud *tingimusi*“ (7), aga ka „*tingimisega*, et ta loetakse vabastatuks. . .“ (2), ootaks *tingimusega*, sest *tingimine* = 'Bedingen', *tingimus* = 'Bedingung', ühiskeeles tarvitatakse viimases tähenduses mõlemaid sõnu; „*telefonilise tellimise*“ (3), pro *tellimuse*; *vahejuhtumine* (3), pro *vahejuhtumus* (ÕS II); tähele pandav on *uurimused* (6). Seega esineb üldiselt *-mine*, pro *-mus*, ainult sõnus, mis varem *-mus*-kujulisena tarvitusel on olnud, esineb ka *-mus*.

-ke[ne] suffiksiga sõnus esinevad niihästi *ne*-lised kui ka ilma *ne*-ta nominatiivid: *päikene* (5), *väikene* (4), aga ka *väike* (2), (4). ÕS-s esineb *-ne* nurksulgudes, kuna ühis- ja kirjakeeles tarvitatakse mõlemaid vorme. *-lane*, *-line*: *mässulaste* (2), *mässulastega* 3 (2), *mässulased* 5 (5), selle kõrval *mässulistele* 3 (3), *mässulised* 1 (1); ÕS II annab ainult *mässaja* ja *mässuline* (auführerisch, meuterisch), kuna puudub *mässulane*. *-lane*-suffiks väljendab karakterlikku, professionaalset joont (*kiriklane* — alaliselt kiriku püüetega seotud isik), *-line* väljendab juhuslikku joont (*kirikuline* — sel puhul kirikus olev isik) (nii J. V. Veski). Käsiteldaval juhtumil võiks *mässuline* jääda ainult adjektiiviks, nagu ka ÕS II-s, sest et on olemas sõna *mässaja*; *-lane* võiks olla õigustatud enam-vähem professionaalse mässaja mõttes, kuid siis ootaks *mäslane*, mitte *mässulane*, sest et *-lane* liitub nominatiivile. *Pealinnalased*, *linnalane* (7) — ootaks *linlane*. ÕS I andis veel *linnalane*, ÕS II soovitab *linlane*.

Võõrsõnades on ära jäetud suffiksivormid *-um* ja *-us*: *hümn* (2), *publik* (3), 4 (2), *notar* (3). ÕS I-s esinesid ainult *hümnus*, *publikum*,

notaarius, mis on lubatud ka ÕS II-s. Siin on lahutatud traditsionaalsetest pruugist ja omaks võetud uuemad vormid, milleks on arvatavasti kaasa mõjunud uute vormide tunduv võrreldes vanadega.

2. Adjektiivsed suffiks id.

-lik, *-line* (*-likult*, *-liselt*) suffiksrite tarvitus on meil olnud derivatsiooni raskemaks punktiks, kus kuni viimase ajani on valitsenud eksimusi ja kobamisi, kuigi vastav juhised on lihtne ja mitmel korral fikseeritud. Praegused juhised on oma alguse saanud teatavasti Jakob Hurdast; 1912. aastal avaldas *-lik*, *-line* reegli Joh. Aavik brošüüris „Mõned keele reeglid“ (lk. 16), hiljem mitmel korral mujal kirjanduses. H. Põld fikseeris kindlasti oma „Eesti keeleõpetuses“ (lk. 135): „*-line* sõnade tüvi lõppegu ikka täishäälikuga, *-lik* sõnade oma võimalikult kaashäälikuga.“ ÕS I fikseeris juba lõplikult praegu maksva normi.

VM-s esineb sel alal täieline järjekindlusetus ja vastuoksa esindus normeeritud pruugile ja mõnda aega valitsenud juhised ei ole mitte kõige jämedamaiski joonis jälgimist leidnud. Kõigepealt esineb üldiselt *-line*, kus peaks olema *-lik*, see on tüübilisemaid ajalehekeele vigu: *vabatahtliste* (2), *ametlikes* (2), *kodanlike* (2) (vrd. sealsamas *kohutulikule*), *teenistusline* (4), aga sealsamas siiski *oskuslik*; *isiklike* (4), sealsamas *isiklikku* (4), *teaduslikku*; *rahanduslike* (5); *riikline*, *kogukondline* (7), *kuritahtlike* (5), *laiaulatuslised* (6), sealsamas *majandusliku*, *tervislike* (6), sealsamas *riikliku*. Nagu neist näiteist näha, esineb vale *-line* kõrval ka õige *-lik* samul autoreil. Peale selle esineb ka mujal mõnedel autoreil õieti: *haridusliku* (6), *ühiskondlikust* (6); *majanduslike*, *hariduslike*, *erandlikuks* 5 (6), viimased sõnad esinevad koollitegelase kirjutises. *-lik* pro *-line*: *lõpuliku* (2), pro *lõplik* (ÕS II), *lõpulik* esines ÕS I-s (ÕS II-s klambreis); *kõlblikud* (2), nii esineb ÕS II-s klambreis, kuna soovitatud on *kõlblik* ja *kõlvuline*; *tõelikku* (5), samas ka *tõeliselt* (5), ÕS I-s *tõdelik* ja *tõeline*. Märgitagu *kõlblisele* (1), nagu ka seni üldiselt on esinenud, kuna ÕS II annab selle mõiste jaoks *kõlblas*. Teatavasti on see sõna raskuseks ja erandiks olnud *-lik*, *-line* reegli järjekindlal läbiviimisel, mida ÕS II on tahtnud kõrvaldada *kõlblas* vormi abil, mis aga pole läbi lõõnud.

Juhtumil, kus on lubatud tarvitada niihästi *-lik* kui ka *-line*, esineb VM-s suuremalt jaolt *-lik*, aga ka *-line*: *täielikult* (1), *täielikule* (2), aga ka *täielise* (4); *kohtulikule* (2); *kohalik* (2), *kohalikud* (4), vrd. *kohalised* (6); *rahulik* (2), natuke alamal samas *rahuliseks*; *tarvilikus* (4), *avalikus* (4), *loomuliku* (4), *tundelik* (4), *asjalik* (4), *põhjalik* (4), *isiklikult* (4); vrd. *iseäralist* (1), *uudishimuliselt* (4).

Võõrsõnus tarvitati varemalt kujusid *tüüpline*, *müütiline*, nagu oli ÕS I-ski, viimasel ajal on laialt tarvitusele tulnud *tüübiline*, *müütiline*. ÕS II tahab siin tähenduslikku vahet teha tugeva- ja nõrgastmelise kujud vahel (vt. ka E. Nurm „Kas *tüüpline*, *mikroskoopiline* või *tüübiline*, *mikroskoopiline*?“ EK 1928, lk. 138). Käsiteldavas tekstis esineb: „*tüübiliste* joontega“ (6), ÕS II nõuab siin *tüüpiliste*; „*taktikaliste* seletuste“ (4), „*taktikalised* õppused“ 10 (3), esimesel juhtumil ootaks ÕS II-se järele *taktiliste* (taktisch), kuna teisel juhtumil on õige *taktikalised* (taktikasse puutuv).

-line ∞ *-ne* vaheldusest märgitagu: *erakorralist* (5), *erakorraline* 11 (2), selle kõrval *erakordselt* (3); *erakordsete* 4 (4). ÕS II-s esinevad mõlemad *erakorraline* ja *erakordne*, samuti kirja- ja ühiskeeles.

-*tu*-suffiks võeti laiemalt tarvitusele keeleuenduse poolt ja on nüüd saanud väga produktiivseks. VM esindus vastab üldiselt normeeritud pruugile, -*tu* on läbi lõõnud; kuna selle liialdamist ei ole märgata: „*elutut* olekut“ (1), vrd. sealsamas siiski „*meelemärkuset* olekus“, ootaks *meelemärkusetus*; „tagajärjed tulid *ootamatud*“ (3); „*olematuid* muinaslugusid“ (4), „*tundmatu* vedelik“ (4), „*seletamatuid* võnkumisi“ (5), „*möödapääsematud* ning. . . ka *lahendamatud*“ (6). Tähelepandav on *võimatuks* (7). Esineb mõningaid juhtumeid, kus on -*tu* pro ootuspärane -*tu*: „Ta näib võimalikuks pidavat, et igaüks ennast häbelikult *tundmata* nimetähtede taha varjav „*sulemees*“ sõjaväe lahingeeskirjade üksikute kohtade kallal niipalju norida ja vassida võib kui tahes“ (4), siin võib sõna *tundmata* mõista 1) 'igaüks võib, ilma et ta ennast häbelikuna tunneks. . .', *tundmata* oleks adverbiks ja karmi reegli järele peaks seda nii mõistma, 2) et 'igaüks ennast häbelikult *tundmatute* nimetähtede taha varjav. . .'; see näitab, kui hädavajalik on vahest -*tu* pro -*ta*; „*Oletamata* vargus“ (5); „*raugemata* julgust“ (6), siin võiks ka -*ta* jääda, kuna see on sisse juurdunud; „*olemuselt* täitsa *rikkumata*“ (6).

3. Verbaalsed suffiksids.

-*uma*-refleksiivid on Joh. Aaviku algatusel laiemalt tarvitusele toodud. VM-s on üldiselt -*uma*-refleksiivid läbi lõõnud: *rahuldunud* (3), *õnnestunud* (3), *kajastub* (3), *pöörduda* (4), *laskuda*, *eemalduda* (4), *sirutusin* (4), *soenduvaid* (5), *kohtub* (7), *vihastusin* 1 (4), *peatub* 1 (6). Siiski esineb rida juhtumeid, kus -*uma* ei ole tarvitatud, ja kus seda ootaks: „*Jää ulatab* seal. . .“ (4), vrd. „*Teekond ulatub* kuni. . .“ (7); „Miini saatsime välja 700 meetri kaugusest, 3 meetri sügavuses. *Paiskas* vastu laeva äärt. . .“, ootaks *paiskus*; „Näib nagu oleks pealinnalased juba enne jõulusid. . . *varustanud*“, ootaks *varustunud*. -*uma*-refleksiivide liialdamist ei ole märgata; märkida oleks vaid *kohanduda* (4), millist vormi ÖS II ei tunne, andes ainult *kohaneda* ja *kohastuma*; vrd. *kohaneb* (5).

-*ne* on algselt translatiivide ja komparatiivverbide suffiks, kuid esineb ka sõnades, kus translatiivsuse või komparatiivsuse varjundit ei ole. Nüüd on -*ne* viimaseis sõnus ära jäetud. ÖS I-s esines *hävima* ja *hävinema*, kuna ÖS II-s on viimane vorm nurksulgudes. VM-s esineb mõlemaid kujusid: *hävinemisest* (2), vrd. *hävib* (7); *tutvunemisele* (7); *levinenud* 4 (6), vrd. *levib* (2). Eriti tähelepandav on -*ne* viimases sõnas, kuna see alles hiljuti toodi meie keelde ja nimelt ilma *ne*-ta, nagu soomeski (vt. ka USS).

-*tse*-kontinuaatiivist on tähelepandav *tegutsemise* (2), mis varemalt kirjakeeles esines sel kujul, kuna nüüd on tarvitusele võetud *teotsema*, sest et -*tse* liitub harilikult nõrgale tüvele, nagu on juba Looritsa grammatikas (lk. 129), kuna USS-s oli veel *tegutsema*.

-*eer*-suffiksi puhul tulevad küsimusse võõrsõnad nagu *kontrolleerima* ja *kontrollima*, milledest ÖS II annab paralleelselt lühema ja pikema kuju. VM-s on kahesugune esindus. Pikem kuju esineb sõnus *adresseerima* (7) ja *maskeerima* (1). Nähtavasti on neis sõnuses lühem kuju tundunud liiga võõristav, kuigi juba ÖS I-s oli *adressima*. Sellevastu esineb lühem kuju sõnus *banderollima* (3) ja *klaarima* (klarieren [Schiff]) (7). Viimane sõna on täiesti ootuspärane, kuna see on juba varem tarvitusele võetud; ÖS I annabki siin ainult lühema kuju. Ka *banderollima* on võrdlemisi laialt tarvitusel, arvata-vasti on mõjunud selle levimiseks kaasa asjaolu, et *banderolleerima*

on liiga pikk ja kohmakas. *Kontrollima* esineb üldisemalt lühemal kujul (2), 11 (6), aga selle kõrval ka *kontrolleeris* 11 (3).

4. Adverbiaalsed suffiksidsid.

Viimasel ajal on *-lt*-suffiksi *-sti*-lõppu kõrvale tõrjumas ja ülekaalu võtnud. Joh. Aavik soovitab igal pool, kus vähegi võimalik, eriti lühemais sõnus, tarvitada *-sti-d*, mitte *kiirelt*, vaid *kiiresti* (vt. K 1925, nr. 3, lk. 79). J. V. Veski teeb mõlema suffiksi vahel tähenduslikku vahet: *-sti* ütleb enam sissetungivalt, *-lt* rohkem pinnapealselt, vrd. *kergesti* (leicht) ja *kergelt* (oberflächlich). VM-s esineb pikemais sõnus üldisemalt *-lt*, nagu see on ühis- ja kirjakeeleski: „sai ainult *viletsalt* süüa“ (1), „tungitakse *ägedalt* kallale“ (4). *-sti*-lisena esineb *odavasti* (3), (6). Kahesilbistest sõnadest esineb *kiirelt* üldisemalt *-lt*-lisena 2 (4), aga ka *kiiresti* (4), 1 (1). Sisuliselt on raske määrata, kumb on õigem. Märgitagu, et ÕS annab ainult *kiiresti*, *odavasti*.

VI Semasioloogia.

1. Substantiivid.

Juht, juhtumine, juhus. Mõiste 'der Fall', 'case' märkimiseks olid meil varem tarvitusel peamiselt sõnad *juhtumine, juhus* ja hiljem ka *juhtumus*. ÕS-u poolt võeti tarvitusele *juht*, ja Joh. Aaviku poolt *juhtum*. Viimasel ajal ongi selle mõiste jaoks võistlemas kaks sõna *juht* ja *juhtum*, kuna teistele sõnadele on antud eritähendused: *juhtumine* on lihtne verbaalnoomen verbist *juhtuma, juhtumus* = 'Ereignis', *juhus* = 'Zufall, Gelegenheit'. VM-s esinevad: 1) *juhtumine*: „*juhtumisel*, kui“ 1 (3), „*Sarnastel juhtumistel*“ (4); 2) *juhus*: „*esimene juhus* meie kodanlise perekonnaseisu registreerimise ajaloos“ (2); „*igal juhusel*“ 1 (8); 3) *juht*: „*Viimastel juhtudel* põhjendas ta...“ (2); „*paljuil juhtudel*“ (6).

Tähenduses 'Wasserfall' esineb VM-s ikka *kosk*, nagu oli varem kirjakeeles ja üldine ühiskeeles, näit. „*Narva kose* küsimus“ (2). Selle mõiste jaoks on aga juba mõnda aega kirjanduses tarvitusel *juga* (vt. ka ÕS II), kuna *kosk* = 'Stromschnelle', millist vahetegemist siin pole arvestatud; see on seletatav sellega, et *kosk* on liiga sügavasti juurdunud kirja- ja ühiskeelde ja pealegi on see igapäevane sõna, mil puhul *kergesti* ei loobuta traditsionaalsest väljendusest.

Kõne- ja kirjakeeles esineb laialt *maa-* ärajätmine sõnas *maailm*, eriti liitsõnus, mille tõttu sõna *ilm* on omandanud kaks tähendust, 'die Welt' ja 'das Wetter'. Selle *maa-* ärajätmise vastu on välja astunud eriti Joh. Aavik (K 1925, nr. 3, lk. 77), vrd. ÕS II-s *ilmakuulus, ilmaots, ilmarekord, ilmasõda, ilmaturg*, kuna seal puuduvad *maailmakuulus, maailmaots* jne. VM-s esineb üldisemalt: *ilmasõda* (5), *ilmakuulsalt* (5), *ilmameister* (7); „*teise ilma*“ (4), „*ilma otsa*“ (7); selle kõrval: *maailmarekord* (3); *maailmaturul* (3), sealsamas ka *ilmturul*.

Riie, riided esineb ikka tähenduses 'Anzug', 'Kleider': „*tal pole riideid*, millega ta võiks kiriku ilmuda“ (5), „*ühes korteri ja riietega*“ (6). Nii on esinenud seni üldiselt kirja- ja ühiskeeles, kuna J. V. Veski tahab siin tähendusi nii fikseerida, et *riie* = 'Stoff' (*riietama* = 'mit Stoff beschlagen'), kuna *rõivas* = 'Anzug', 'Kostüm', *rõivad* = 'Kleider', nii ongi viimasel ajal ametlikku keelt jälgivas kirjanduses.

Tähenduses 'Richtung' esineb VM-s üldisemalt veel *siht*: „*raudtee sihis*“ 1 (5); „*Raasiku sihis*“ 1 (5); „*Asus liikuma Kingstowni sihis*“ (4), sealsamas ka „*suuna* võtma Iiri ranna peale“.

Õpetaja tähendab ühiskeeles 'kirikuõpetajat, pastori', kümme-kond aastat tagasi võtsid aga pedagoogid *õpetaja* tarvitusele ametliku nimetusena 'kooliõpetaja' tähenduses (näit. „Ülemaaline Eesti *Õpetajate Liit*“). ÕS II annab *kooliõpetaja*, kuna seal puudub *kirikuõpetaja*, mis laseb arvata, et ÕS II tahab *õpetaja* jätta 'pastori' tähenduses. VM-s esineb *õpetaja* niihästi tähenduses 'kooliõpetaja' kui ka 'kirikuõpetaja'. Esimeses tähenduses: „*õpetajate* koondised“, *õpetajaskonnaks* jne. (6). Teises tähenduses: „Tartu *õpetaja* H.“ (1), vrd. sama kirjutise pealkirja „*Kirikhärja* üllatus“; „*õp.* Walkile“, „*Urvaste õpetajat*“ (2), vrd. pealkirjas „*Kirikuõpetaja*, kelle ukсед politsei lahti murdis.“ Seega esineb *õpetaja* kõrval 'pastori' tähenduses veel *kirikhärja* ja *kirikuõpetaja*.

Ühisus esineb ikka veel tähenduses 'selts', näit. *tarvitajate-ühisuse* (3), *ühisus* (6), nüüd on tarvitusele võetud selles tähenduses *ühing*, kuna *ühisus* = 'Gemeinschaftlichkeit'. ÕS I-s esines veel ainult *ühisus*, kuna puudus *ühing*.

'Uulitsa' tähenduses esineb VM-s ülekaaluvamalt *tänav* (1), (6), harvem üksikuil autoreil *uulits* (1), 1 (4). Teatavasti võeti *tänav* tarvitusele kümme-kond aastat tagasi, kui leiti, et *uulits* on vene laen. *Tänav* levis kiiresti, hiljem mõistis keeleteadlaste enamus selle hukka põhjusel, et oleks võimalik vahet teha *kiilatänav* ja linna *uulitsa* vahel (vt. A. Saareste, Tegelikud õigekeelsuse määruused, lk. 37). Selle tagajärjel vähenes *tänav* tarvitus ja see jäi püsima paralleelselt *uulitsa* kõrval. Viimasel ajal on ametliku õigekeelsuse poolt tarvitusele võetud *uul*, mis VM-s veel ei esine.

2. Adjektiivid.

Tunduv, tunduvalt: „*tunduv* samm edasi“ 1 (4), „*tunduvalt* on tõusnud“ (6); seega mitte *tuntav, tuntavalt*, nagu esines varem kirjakeeles, ja mille vastu eriti Joh. Aavik on sõna võtnud.

Viimane esineb VM-s niihästi tähenduses „absoluutselt viimane“ kui ka 'eelmine, lähem', nagu üldiseltki kirja- ja ühiskeeles. Mõnelt poolt on püütud vahet teha, et *viimane* = 'lähem', 'eelmine', *viimne* = 'absoluutselt viimne' (K. 1925 nr. 3, lk. 77). VM-s esineb *viimane* tähenduses 'absoluutselt viimne' näit. „ehitustasu *viimase* osa väljamaksu“ (7), „*viimase* võimaluseni“ 1 (5); selle kõrval: „Kuid sureva ema *viimse* soovi täitmiseks“ (7).

3. Pronoomenid.

Sama esineb ka tähenduses 'niisama': „ühiskond peaks olema *sama* püha ka soomlastele, kui ta olnud tänini eestlastele (2), kuna *sama* peaks tähendama õieti ainult 'seesama' (vt. K 1925, nr. 3, lk. 80).

Sarnane esineb sagedasti tähenduses 'nii-(see)-sugune': „*sarnane* puudumine on muidugi poliitiline“ (3), „*sarnastel* juhtumistel“ (4), „Meelepaha *sarnase* peokorralduse üle“ (6). Nii on ka üldiselt kõnes ja sageli kirjas, kuna õieti *sarnane* peaks tähendama ainult 'ähnlich', 'samilis'.

Milline ja *selline* esinevad tähenduses 'missugune' ja 'seesugune', nagu oli antud ka USS-s ja nagu üldiselt kirjanduses: „*millise* palga juures riistetele ja jalanõudele ei saanud mõeldagi“ (1); „Pahe — et *sellised* teosed jäävad kunstiliselt ikka õige hõredaks“ (6). J. V. Veski tahab aga anda *millisele* tähenduse 'mille taoline' (vt. ÕS II) ja *sellisele* tähenduse 'selle taoline', mis aga läbi ei ole lõõnud.

Kokku võttes näeme, et ükski pronoomenite tähenduste fikseerimise katseist ei ole VM-s tähelepanemist leidnud, nagu see üldiselt maksab ka muu kirjanduse kohta.

4. Verbid.

Tähenduses 'representeerima' oli varem tarvitusel *esitama*. Prof. Kettunen'i poolt võeti tarvitusele soomest laenatud *edustama*, kuna *esitama* verbile jäi ainult tähendus 'ette panema', 'ette kandma' (vt. ÖS II). Hiljem võeti tarvitusele *esindama*, mis ka üldiselt läbi läi, kuigi prof. Kettunen selle vastu oli (hiljem on J. Mägiste kaitsenud *edustama* pro *esindama*), kuna *edustama* sõnale jäi tähendus 'avansseerima' (soodustama, fördern). VM-s esineb: 1) *esitama*, mis näib üldisem olevat: „väljamaa *esitajatega*“ (3), „töölise *esitaja*“ (3), *välisesitaja* 1 (2), 2) *esindama*, mis on harvem, näit. 11 (6). Kahesugune esindus tuleb ette isegi samas kirjutises: — „linnaavalitsuse *esitaja*“ ja „ajakirjanduse *esindajad*“ (6).

Kinnitama esineb tähenduses 'versichern': *kinnituselts* (5), „Lloydis *kinnitatud*“ (5). Nii esines varem üldiselt ja suurelt osalt praegugi kõne- ja kirjakeeleski, kuid ÖS II-s on selles tähenduses ainult *kindlustama*, *kindlustuselts*, kuna *kinnitama* verbile on jäetud ainult tähendus 'befestigen', 'beglaubigen'.

Tähenduses 'tegemist tegema', 'harutama' (ainet, küsimust) võeti umbes paarkümmend aastat tagasi tarvitusele *käsitama*, varsti selle kõrval *käsitleva* (vt. USS). Hiljem soovitati selles tähenduses tarvitada ainult *käsitleva* (vt. ka A. Saareste „Käsitama ja käsitleva“ EK 1923, lk. 39), mis ka nüüd kaunis üldiselt läbi on lõonud, kuna *käsitama* verbile on antud tähendus 'käega katsuma, haarama; aru saama, mõistma (auffassen); ümbritsema, sisaldama (umfassen)' (vt. ÖS II). VM-s esineb näiliselt enamuses *käsitama*, aga ka *käsitleva*: „arvustik *käsitab*“ (3), „küsimuste *käsitamise*“ (4), vrd. samas ka *käsitlemist*.

Tähenduses 'erwähnen' esines varem *nimetama*. Keeleuunduse poolt toodi tarvitusele *mainima*, mis ka läbi on lõonud, esinedes paralleelselt sõnaga *nimetama*. ÖS II teeb siin kindla vahe, andes verbile *nimetama* ainult tähenduse '(er)ennenen', 'nominieren', kuna 'erwähnen' on ainult *mainima*. VM-s esineb viimases tähenduses nüühästi *mainima* kui ka *nimetama*: „*nimetatud* maade“ (3), „peale *nimetatud* kohtade“ (6); vrd. *mainitud* (4).

Toimima võeti tarvitusele keeleuunduse poolt tähenduses 'tegev olema', 'wirken'. Selle sõna tarvituseletulekuga segati seda sageli transitiivse verbiga *toimetama*, kuna *toimima* on intrasiivne. VM-ski esineb sageli *toimima* 'toimetama' tähenduses: „kaubandus-tööstus-ministeeriumi ülesandel *toimitud* sinisavi või kaoliini otsimisest...“ (6); „läbiotsimist *toimides*“ 1 (3), „mida *toimivad*“ 1 (8). See on tüübilisi ajalehekeele vigu.

5. Partiklid.

Vast-sõna tarvitamine *vahest* asemel, mis kõne- ja kirjakeeles üldine, esineb VM-ski: „Kuna kardeti, et Weinand... meeleheite hoos *vast* enesetapmise katset toime on pannud...“ (1), „*vast* 2—3 naelsterlingit“ (5). Siin on aga nüühästi J. V. Veski kui ka Joh. Aaviku poolt soovitatud kindlat vahet teha, et *vast* tähendab ainult 'alles', 'hiljuti', 'neulich', kuna *vahest* = 'vielleicht', 'võib-olla ehk' (vt. ka K 1925, nr. 3, lk. 79). Konjunktsiooni *kuna* tarvitatakse nii

kõne- kui kirjakeeles üldiselt kahes tähenduses 1) 'während', 2) 'et' (dass), 'sest et'; peale selle, peamiselt kõnekeeles, veel kolmandas tähenduses 'millal'. J. V. Veski soovib *kuna* tarvitada ainult tähenduses 'während', kuid see ei ole jälgimist leidnud. Elmar Muuk toob oma „Lühikeses eesti keeleõpetuses“ *kuna* ka põhjendavate sidesõnade all, samuti ka kõik eelmised grammatikad. VM-ski esineb *kuna* tähenduses 'et', 'sest et': „*Kuna* kardeti, et Weinand oma naise surma tagajärjel...“ (1), „*Kuna* töötatöölise pere Orenburgis oli väga suureks tõusnud, saadeti...“ (1); „Uppujate päästmise peale ei olevat lihtsalt saanud mõeldagi, *kuna* neid oli liig palju“ (4).

VII Lõppkokkuvõtte.

Lõppkokkuvõtet tehes VM keele üldesindusest, peab kõigepealt märkima, et keel ei ole mitte ühtlane, vaid sama keelevormi tarvituses on leida mitmesugust esindust. See on osalt tingitud sellest, et ajalehekeel ei ole mitte ühe autori, vaid mitmete autorite oma. Kuid mitte üksi erikirjutiste keel ei ole niisugune, vaid väga sageli esineb sama vorm samal autoril samas kirjutises mitmel viisil. Seda suurt järjekindlusetust tuleb eriti alla kriipsutada.

Üldiselt vastab VM keel ühiskeele ja jämedais joonis ka traditsionaalsele kirjakeele pruugile. Ilmselt valitseb tendents kinni hoida traditsionaalsest pruugist, seega keeleline konservatism. On siiski vastu võetud ka mitmed uuendused, mõned järjekindlalt kõigi autorite poolt (*börs*, *pudeleid*), teised ainult osalt, üksikute autorite poolt (*i*-mitmus, *i*-superlatiiv, suffiksids *-tu* ja *-uma*, uued sõnad). Üldse on uuendusist vastu võetud need, mis üldiselt läbi on lõõnud, kuna uuendused, tulgu need ÕS-u või keeleuuenduslaste poolt, mis üldist vastuvõtmist ei ole leidnud, ei esine ka VM-s. Sellest seisukohast võib öelda, et VM-s valitseb kirjakeele enamusesindus. Kuid kõige selle juures esineb väga palju vigu niisuguseis juhtumeis, mis juba mõnda aega ka kirjakeeles fikseerunud ja grammatikais normeeritud. Üldiselt on niihästi grammatikaid kui ka ÕS-t väga vähe arvesse võetud.

Ainult mõningail juhtumeil on jälgitud ÕS-u vorme või uuendustepanekuid (*majja*, *Taani*, *tapet*, *kortereid*, *istung*). Kokku võttes võime öelda, et VM keele esindus üldjoonis põhjeneb kolmel alusel: 1. ühiskeel, 2. traditsionaalne kirjakeele pruuk, 3. praeguse kirjakeele enamusesindus.

Lõpuks peame tunnistama, et õigekeelsuse seisukohast on ajaleht VM keel täiesti madalal tasapinnal ja ajakirjanikkude eesti keele õskus üldiselt väga nõrk.

V. E. Poissman.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Korraline peakoosolek 23. veebr. 1930.

Avasõnades konstateerib prof. A. Saareste kümnenda tegevusaasta lõpu puhul liikmeskonna suhtelist vähesust ja selle koosseisu muutuvust. Praegustest emakeele üliõpilastest on ainult $\frac{1}{5}$ Seltsi liikmeskonnas. On soovitatav, et praegused liikmed püsiksids ja et nad koondaksids Seltsi ümber võimalikult kõik praegused ja tulevased eesti keele õpetajad. Selle sooviga ühenduses palub esimees

Seltsi liikmeid ühes külalistega osa võtta Emakeele Seltsi 10. aastapäeva pidulikust koosolekust 2. märtsil s. a. Üliõpilasmajas.

Mag. A. Koort esineb ettekandega „Keele esidusmuude väljendusviisidega võrreldes“.

Ametnikkude poolt esitatakse 1929. aasta aruanded: Seltsi ja juhatuse tegevuse üldaruanne, Murdetoimkonna, ajakirja „Eesti Keele“ ja Nimede-eesistamise Toimkonna aruanne (vt. EK s. a., lkd. 36, 38, 39, 41). Majandusaruande kannab ette laekahoidja õpet. E. Nurm. Selle rahaline osa osutab bilanssi 31. dets. 1929 6.211 kr. 28 senti. Revisjoni-toimkonna liige õpet. J. Aine lo teatab, et asjaajamine on leitud olevat korras ja et toimkond kiidab heaks kustutussummad seisva kirjanduslao arvelt, kuid soovib edaspidiseks luua selleks vastav kustutuskapital.

Aruannetele järgnevad läbirääkimised.

Prof. Saareste nimetab, et ajakirja „Eesti Keele“ suuruse vähendamine 1930. a. sünnib lisaade vähendamise ja hiljem ärajätmise tõttu, mis ilmusid ajutiselt, nii et praegune koondamine tähendab tagasiminekut normaal-olukorraks, kusjuures ei vähene edaspidi ajakirja sisuosa.

Üliõp. A. Reisman arvab, et ettekandekoosolekute arv on olnud liialt väike ja et esitised pole olnud küllalt huvitavad liikmete kokkutõmbamiseks.

Prof. Saareste teatab, et käesoleval semestril kõnekoosolekute arv näib kujunevat suuremaks kui harilikult. On soovitatav, et liikmed esitaksid üksikuid väikesi küsimusi koosolekuil läbiarutamiseks.

Õpet. A. Vaila avaldab pessimistlikke mõtteid nimede-eesistamise liikumise kohta. Selle algul võeti lubadusi nimemuutmiseks, neist on suur osa praegugi täitmata. Läänud aastal on võetud kirjalikke töötusallkirju, kuid neidki pole võimalik realiseerida. Nüüd, kümneaastase tegevuse järele võiksime Nimede-eesistamise Toimkonna täiesti kaotada, jättes ainult asjaajamise talituses.

Prof. Saareste nimetab, et teised pole sugugi nii pessimistlikud ja et tulemusi on propagandal alati olnud.

P. Voolaine avaldab samas asjas optimismi ja soovib hinnata saata J. Mägiste' eestipäraste ristinimede raamatut setu eesti-meelsetele preestritele ja vallavalitsustele: Setu ristivad papid lapsi vene kalendreis leiduvate vene nimedega; muid ei panda, ka sel korral, kui setu ise tuleb nime sooviavaldusegaga. Sel puhul pannakse kirja tihti lähedakõlaline vene nimi, kuna setu jääb omaga, teadmata oma kirjalikku nime. Sellest tulevad sageli suured raskused asutistes tegeliku ja seadusliku nime pärast. Setud võtaksid muid nimesid heameelega, kui neid aga neile pandaks. Selleks peaksid need olema panijatel raamatus kättesaadavad, ühes seletuskirjaga.

Üliõp. K. Meikop: Kui kaugel on Soome-estis sõnaraamatu ilmumine? Selle järele on tungiv tarvidus üliõpilaste seas ja õpetajaskonnas.

Prof. Saareste: Loodetavasti ilmub see käesoleva aasta lõpuks, kuna on palgatud abijõud ja tehtud muid kiirendavaid samme.

Aruanded kinnitatakse esitatud kujul.

1930. aasta eelarve esitab laekahoidja õp. Nurm. Läbirääkimistel soovib õpet. Aine lo suurendada toetust nimede-eesistamise propageerimiseks, kuna siis oleks võimalik saavutada suuremaid tulemusi. Väiksemaid märkusi toetajaliikmete asjus teevad õpet. E. Schönberg ja Aine lo.

Eelarve võetakse vastu väikese muudatusega Nime-de-estistamise Toimkonna kasuks, kusjuures see on esitatud kujul tasakaalus 13.800 kroonil.

Juhatusse valitakse 1930. aastaks: esimeheks prof. A. Saareste, liikmeteks lektor Joh. V. Veski, prof. J. Mägiste, õpet. E. Nurm, õpet. A. Kask, üliõp. E. Trinkman ja üliõp. Ed. Roos. Juhatusliikmete asemikudeks õpet. K. Mihkla, õpet. A. Vaigla ja üliõp. S. Soosaar.

Revisjoni-toimkonda valitakse tegevliikmeid õpet. J. Ainelo ja õpet. E. Schönberg, toetajaliikmeid hr. F. Karlson. Asemikudeks tegevliikmeid üliõp. A. Reisman, toetajaliikmeid hr. O. Rütli.

„Eesti Keele“ toimetusse valitakse peatoimetajaks prof. A. Saareste, liikmeteks lekt. Joh. V. Veski ja õpet. A. Kask, asemikudeks üliõp. B. Karro ja prof. J. Mägiste.

Nime-de-estistamise Toimkonda valitakse õpet. J. Ainelo, mag. J. Aavik, lekt. J. V. Veski, üliõp. G. Rärk ja üliõp. E. Sitska, asemikudeks üliõp. Ed. Roos, prof. J. Mägiste ja P. Voolaine.

Emakeele Seltsi auhinnatöökse kuulutatatakse välja juhatus poolt „Komparatiivi tunnuse arenemine eestis“. Esitamise tähtajaks on 15. det. 1930. Ümbrikkude avamine järgneval aastakoosolekul. Auhindadeks on määratud I --- 120 kr. ja II --- 80 krooni.

Seltsi asjaajamise lihtsustamiseks võetakse vastu juhatus ettepanekul põhimõtteline seisukoht, et ettekande-koosolekute protokolle kinnitaksid peale koosoleku juhataja ja protokollija referendid, peakoosolekuid aga valitud isikud, kuna jääks üldse ära koosolekuid aegaviitev protokollide ettelugemine.

Kümneaastase tegevuse pidulik koosolek

Üliõpilasmajas 2. märtsil 1930.

Avakõnes Seltsi esimees prof. A. Saareste tervitab külalisi ning Seltsi liikmeid ja, käsitledes keele olemust, kõneleb kokkuvõttes järgmist:

Kõige olulisem omadus, mis inimest eraldab loomadest, on teatavasti võime välisilma mitte ainult intuitiivselt, vaid ka diskursiivselt, järeldavalt ära tunda, võime loogiliselt mõelda. Selle loogilise mõtlemise toiminguga on inimlik keel lahutamata seotud. Seltsi viimase aastakoosolekul kuulsime uuesti kinnitavalt, et inimkeel oma olult on täiesti lahkuminek loomade keelest. Eri rahvastel on see keel arenenud väga erinevaks, isegi elementide süsteemi väärtuse, kvaliteedi astme suhtes. Võib kaunis kindlasti öelda, et eri keeled täiesti vastavad neid kõnelevate rahvaste vaimuelu astmele, rahvaste psüühilisele ja kultuurilisele tasemele.

Et inimsugu juba hallist minevikust saadik ka võimalusi on leidnud enda keelt nägelikult väljendada ja seda jäädvustada kirja kaudu, siis on inimkeel muutunud ülitähtsaks teguriks vaimlise sisu edasiandmisel ja kultuuriliste traditsioonide jätkamisel läbi aegade.

Inimkõnendi selle suure tähtsuse tõttu on siis inimsoo tähelepanu kõigil aegadel huviga kiindunud sellesse imelisse inimfunktsioonis endasse, on kõigil aegadel püütud mõista inimkeele sisimat olemust. Ei ole siis ka ime, et meilgi Eestis on alati sügavalt huvi tuntud kõnendi vastu, harilikult sihtides tähelepanu meie rahvale

omase, eriilmelise kõnendikuju, eesti keele peale. Tuletagem meelde eesti keele tähtsat, kui mitte tsentraalset asendit Rosenplänteri Beiträge'des, Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Kirjameeste Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi tegevuses.

Nii on ka arusaadav, et Eesti iseseisvuse rajamise ja Eesti rahvusliku teaduse kolde, meie ülikooli asutamise järgi meil Eestiski, ja nimelt Tartus kohe tarvidust tunti koondise järgi, mille ülesandeks oleks meie keele ja selle kaudu ka üldse inimkõnendi tundmaõppimine ja uurimine. On ju teada, et üksikud vähesed huviosalised, igauks eraldi töötades, ei suuda veel küllaldaselt luua vastavale vaimlisele üritusele ja liikumisele tarvilikku õhkkonda. Oli tarvet koha järgi, kus saaks luua kontakti enam kogunud ja aktiivsete töötajate ja laiemate ning nooremate asjahuviliste ringkondade vahel üksteise täiendamiseks. Sellele lisaks seab eesti keele teaduslik uurimine kõige pealt meile nõude hankida võimalikult täielik ja ustavalt kirjas fikseeritud uurimisainestik, mis ettevõtte aga eeldab rohkearvulise uurijatekogu soetamist ja organiseerimist ning suuremate ainelistel jõududel nõutamist.

Kõigil neil kaalutlustel astuski 10. tagasi, 23. märtsil 1920, Tartu Ülikooli ühes auditooriumis kokku rühmkond vanemaid ja nooremaid keelehuvilisi, viimased eesotsas oma tolleaegse, väga lugupeetud õpetaja prof. Lauri Kettunen'iga, ja otsustasid asutada Akad. Emakeele Seltsi.

Kümneaastane tegevusaeg on lühike ja tulemusi on seni näha ainult osaliselt. Kuid meie lühikese rahvusliku iseolemise kohta tohiks see aeg olla küllalt pikk ja needki tulemused küllalt väärtuslikud, nii et lubatud peaks olema selle esimese eestiaegse ja esimese puhteestilise akadeemilise teadusliku seltsi asutamist ja tegevusjärku tagasihoidlikultki pühitseta.

Tänasel pidulikul koosolekul jääme lootma, et järgneva 10 a. jooksul meie praegune liikmete pere püsiks edasi Seltsis ja neile juurde liituksid kõik teisedki eesti sugukeelte õppijad ja isegi muudel aladel töötajad, kellele lähedane on eesti keele edaspidine arenemine.

Prof. L. Kettunen'i ettekande Turu käsikirjast esitab tema isiklikult mitteilumise tõttu üliõp. Gustav Ränk. (Ettekanne ilmunud EK nr. 1—2, 1930.)

Õpetaja A. Kask annab ülevaate Seltsi kümneaastast tegevusest üksikute alade järgi. (Ilmub EK-s edaspidi.)

Tervitused. Tartu Ülikooli poolt tervitab rektor prof. J. Köpp, rõhutades eriti selle teadusliku ja isamaaliku töö väärtust, mis Ak. Emakeele Seltsis on tehtud, ühtlasi märkides, et AES-i tegevust on kandnud põhimõtte: teadus elu teenistuses, mitte teadus teaduse pärast.

Soome „Kotikielen Seura“ ja tema esimehe prof. L. Kettunen'i poolt toob tervitusi mag. M. Niinivaara, nimetades, et teisel pool Soome lahte on alati huviga jälgitud AES-i tööd, eriti murdeuurimise alal.

Õpetatud Eesti Seltsi ja E. R. Muuseumi nimel tervitab mag. F. Leinbock, märkides rahvuslike teaduste koostöö ja ühtlustamise tungi uue ajal, milleks algatusi on tulnud peamiselt just AES-ilt.

Keeleuuenendusühingu nimel toob tervitusi prof. J. Mägiste, Ak. Ajaloo Seltsi poolt dots. P. Treiberg ja Ak. Põllumajanduse Seltsi nimel üliõp. J. Nõu.

Kirjalikult tervitavad: AES-i auliige prof. Lauri Kettunen Helsingist, prof. Gustav Suits, prof. Max Vasmer Berliinist ja hr. E. Muuk — Tallinnast.

Telegrammid on saatnud: Hariduse- ja sotsiaal-minister Hünerson, prof. E. N. Setälä Kopenhaagenist, Kaukoranta — Sanakirjasäätiö poolt, Soomest, mag. V. Grünthal ja prof. E. A. Tunkelo Helsingist, prof. K. B. Wiklund Uppsala'st, Helsingin Akateeminen Heimoklubi, Akad. Kirjandusühing, Akad. Arstiteaduse Selts ja Akad. Rohuteaduse Selts.

Koosolekule järgnenud liikmete ja külaliste vahelisel koosviibimisel (50 osavõtjaga) pidas muuseas mag. F. Leinbock liivikeelse ja P. Voolaine lutsikeelse kõne, samuti peeti elavaid vaidlusi nimede-eesistamise üle. Auliikmele prof. Kettunen'ile kui Seltsi asutajale valmistati tervituskiri.

Koosolek 16. märtsil 1930.

Prof. J. Mägiste oma ettekandes n. n. asepikeendusest (Ersatzdehnung) käsitleb häälikute pikkuse ja nende transkriptsiooni küsimust n. n. hilisdiftongite puhul võrreldes pärisdiftongitega, arvustades prof. A. Saareste' vastavaid ettepanekuid (vt. FK I. a., nr. 1—2) ja valgustades küsimuse lahendamiskatseid varem Soomes (Krohn, Porkka) ja hiljem Uppsala dr. Collinder'i välte- ja astmevahelduseselctusi asepikeendusnähtustena.

Dots. V. Ernits: Slaavi keeleteaduses on küsimus ka ammu tuntud. Samasuguseid nähtusi tuleb ette eriti selgelt serbia ja poola keeles, nimelt hääliku kadumist või muutumist ja selle asemel eelmise silbi pikenedmist.

Dots. V. Ernits'a ettekanne „Soomes-Ugri keelte ja eesti keele küsimusi I slaavi filoloogide kongressil Tšehho-Slovakkias“ lükkatakse edasi.

E. T.

Küsimused ja kostused.

1. -ta ja -tu.

Abessiivsuse moodustamiseks tarvitatakse tunnuseid -ta või -tu, kuid millise printsiibi järele? Leian — näited võetud ÖS-ust — kõrvuti: kasutu - koduta, lukutu - loata, ematu - põhjusea, isatu - huvita, mürgitu - ohjata. Et viimase sõna puhul vorm ohjatu võiks olla kahemõtteline, see väide ei pea küll paika, sest sama kahemõttelised on ka vormid nõutu (nõu? nõudma?), kaalutu (kaal, kaaluma), kohatu (koht? kohutama?), mis siiski ÖS-us esinevad.

—t.

-ta ja -tu tuleks teineteisest eraldada nii vormiliselt kui tähenduslikult. -ta on teatavasti abessiivi lõpp, -tu (vahel ka -ti) kaudu väljendub aga peamiselt adjektiivil privatiivsus (näit. põhjatu, jalutu), harva tuletatakse tema varal ka deverbaalseid jaatava tähendusega adjektiive (kärsitu, tüütu, koletu). Öeldust järgneb omakorda, et esimene vorm ei saa olla deklioneeritav, teisel aga on kõik käändevormid.

Milles seisab *-ta* ja *-tu* tähenduslik vahe? Vastus selgub vahest paari näite vaatlusest. Kui kõneldakse õnneta inimesest, siis mõeldakse selle all isikut, kel mingil üksikjuhul (näit. loteriil, võistlusel) polnud õnne, kuna õnnetuks inimeseks' peetakse niisugust, kellest on õnn jäädavalt või pikemaks ajaks labkunud, keda on õnnetus vältavalt tabanud. Samuti võime kõnelda üksi jalutavast isata lapsest', kelle isal aja puudusel mahti polnud sel puhul temaga jalutada; aga isatu laps' on see, kelle isa ei viibi enam elavate kirjas või pole üldse teatav. Sellest järeldub, et *-ta* väljendab teatavapuhulist, sellekordset, juhulist, *-tu* aga kestvat, alalist, pikema-aeget ilmaolekut.

J. V. Veski.

2. *-mata* ja *-matu*.

Samuti paluksin selgitust eelmisele analoogilises n. n. *-mata* ~ *-matu* küsimuses. Leian sel puhul ÕS-ust: a) ootamata ~ ootamatu (esimene tunnuste paar). b) nägematu ~ nähtamatu (teine tunnuste paar, kus 1. ja 2. rühma *-matu* tunnuse täielik vastupidisus on eksitav: nägematu = nichtsehend, lugematu = unzählbar). c) parandamatu ~ parandumatu (kolmas tunnuste paar; viimane vorm on ilmselt kahemõtteline: võimatu parandada? Seni mitte parandunud?). Sellele lisaks veel paar juhtumit, kus võimatust' väljendava vormi moodustamine eriti keeruline: d) kaalumatu ~ —? — (ega ometi mitte kaalutamatu? sest siis ootaksime ka oodatamatu pro ootamatu). e) Verbist harjuma ei leidu ÕS-us *-matu* vormi; järjekult on vahekord siin harjumata ~ harjutamata 'võimatu harjuda' (siin on meil neljas tunnuste paar, ja pealegi kattub vorm harjutamata verbist harjuma eksitavalt samakõlalise vormiga verbist harjutama). f) Verbist lugema leian ainult vormi lugematu 'unzählbar'. Kuidas oleks siis 'mitte loetud, ungezählt'? Harilikus kõnekeeles on see küsimus kaunis lihtsalt lahendatud:

ootamata, nägemata parandamata, lugemata harjumata, harjutamata	} seni tegemata,	ootamatu, nägematu parandamatu, lugematu harjumatu, harjutamatu	} võimatu teha.
---	---------------------	---	--------------------

Kas see väljendusviis on õigekeelsuse seisukohalt lubamatu? Mil-line reegel õpetab siis ülalesitatud rohkearvuisi tunnuseid õieti tarvitama?

—t.

Elava keele üldise sõnaraamatu koostaja ei saa sõnade valimisel ja nende tähenduste kinnistamisel arvestada ainult üksi iseenese heaksarvamusi, vaid väga tähtsal määral on talle mõõduandjaks sõnaraamatuks koostatav keel kogu ulatuses; töö koostajale võib vahest küll paljugi sellest, mis keeles valitsema pääsenud, tunduda hoopis hüljatavanagi, ometi ei saa ta seda kõrvale jätta, sest et iga keelehuviline soovib kõike keeles laiemalt tarvitatavat sõnaraamatust eest leida. Teisest küljest nõuab aga intensiivse edasiarendamise järjel seisev keel, nagu seda on praegune eesti keel, avaldusevõimaluste rikastamise suunas veel esinevate tühikute hädavajalikku täitmist. Ja see vajadus sunnib tüürima mõndagi sõnavormi ka uudisvarjunditele või põhjustab uudisvormide soetamist, mis pühendumata arvates ei tundu eslotsa nagu sobivat senise keele vormistikuga. Sääraste kahesuunaliste paratamuste sademed vilksavadki eelesitatud küsimuse suhtes ka ÕS-us. Ja vahest suudavad praegulausutud read põhjenduseotsijale almatavaks teha, mispärast on sinna paigutatud ühest küljest — rahvakeelse traditsiooni põhjal — vormid nagu ,lugematu (unzählbar)', teisest küljest — keele edasiehitamise huvides — jälle niisugused kujud kui ,nähtamatu', ,pääsetamatu' jne.

Viimaks mainitud keelearenduse-küsimust katsun siin pisut valgustada paari näitega. Lause puhul „Tähelepanematult möödus varas sulasest“ tekib küsimus: kumb oli tähelepanematu — kas varas või sulane? Praegused eesti keeles esinevad vormid ei suuda seda laadi lausesse mingit vahetegemis-võimalust soetada. Mõtteselguse-nõude huvides oleks vahetegemine siin aga tungivalt tarvilik, kui tahame selle väljenduse-võime suhtes tõusta teiste haritud keelte tasemele. Või mis tähendab „lugemata või lugematu hulk“? Eks vasta sellele väljendile näit. saksa keeles järgmine kirju tähendustik: nicht gelesene Menge, nicht gezählte od. ungezählte Menge, unleserliche od. unlesbare Menge, unzählbare Menge. Samuti mitmetähenduselised on arvutud muud selsamal viisil arendatud sõnavormid nagu „kälmatu tee“, „sõömata toit“, „vastuvõtmatu seadus“ jne. jne. Kahtlemata nõuab meie keele otstarbekohastamine siia tähenduslikku lahushoidmist, mis võimaldub üksnes erinevate morfeemide kaudu.

Et käesolevas küsimuses keeletühikust üle aidata, on nende ridade kirjutaja algatusel meie keeles viimaste aastate jooksul tarvitavaks saanud lünka täitev uudismorfeem, mille olemasolust on näiteid pakutud ka ÖS-us. See uudisvorm on impersonaali infinitiivi ilmaütlev kääne ühes sellest tuletava adjektiiviga ning substantiiviga, mille sisuks on väljendada sõnatüves avalduva tegevuse võimaldumatust. Näit. „see toiming teostus tähele pandamata“, „varas möödus tähelepandamatult“ (= ilma et teda oleks võidud tähele panna), esimene ettepanek on vastu võtmata (= teda on aga võimalik vastu võtta, kui leidub näit. selle läbikaalumiseks aega), „teine on vastuvõetamatu“ (= pole võimalik vastu võtta, ei saa vastu võetav olla). Samuti: „loetamatu“ (unlesbar, unleserlich, illisible), „loetamatus“, „loendatamatu“ (unzählbar, innombrable), „nähtamatus“ (невидимость, invisibilité), „parandatamatu“ (inmemendabilis, неисправимый), „kaalatamatu“ (imponderabilis, unwägbar), „oodatamatus“ (Unverhofftheit), „lubatamatus“ jne. jne. Selle tagajärjel jääks isikulise tegumoe vastavalle kujudele („lugematu“, „loendamatu“, „nägematus“...) ainult üks tähendus. Tõsi küll, *-ta-*ga lõppevatest verbitüvedest saadakse vahest vähevõitu meeldivusega sõnakujud („harjutatamatus“, „kirjutatamatus“...), aga paratamatult on lugu samuti ka nende kujude lähtevormiga — impersonaali infinitiiviga („harjutatama“, „kirjutatama“). Vahet vahel saab siin kasutada ka vormi, milles *-tata-* asemel võib esineda *-tu-*; näit. „parandatamatu“ tähendusega pole sisuliselt vastuolus ka vorm „parandumatu“, sest see, mida ei saa parandada (= parandatamatu) on ühtlasi niisugune, mis ei parandu (= parandumatu).

Mis puutub kõnealuse küsimuse lõpposas kõrvutatud näiteisse, siis ei ole seesugune vahetegemine meie keele *-ta-* ja *-tu-*liste sõnade vahel mitte teadlikul üldtarvitusel ega saaks selle elluviimist ka otstarbekohaseks pidada, sest neil vormidel on teised funktsioonid, kuna käesoleva kostuse eespoolseis ridades tutvustatud väljendusevorm, mille tuletamine igapähele kindlal teel leitav, tohiks meie praeguses keeles puuduvat tähendusetühikut kahtlemata tõhusamalt täita.

J. V. V.

Vastutav toimetaja: Albert Saareste.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus. 6. VI 1930.